

נושא במקד – המאבק לתחיית העברית ולהנחלתה,
לרגל מאה שנים ל'מלחמת השפות'

רשת החינוך העברי 'תרבות' בפולין

בין שתי מלחמות העולם

עידו בסוק

אלמלא הוחל בדיבור עברי ממש בארץ ישראל, לא הייתה הפיכת העברית לשפת יומיום, לשפה שכל החול בדברה, מתרחשת. אולם המוטיבציה והאומץ 'לפתוח את הפה' בעברית לא היו מועילים הרבה אלמלא ניזונו ממעיינותיהם של מקורות השפה העתיקים. הגנטיקה הבסיסית של שפת התלמידים בבתי הספר של 'תרבות', הייתה עברית מקורית.

הקדמה

במאמר זה אני מבקש להעלות בקווים אחדים את דמותה של מערכת החינוך העברית המופלאה בפולין, בעיקר בתי הספר של 'תרבות', שבשיאם, באמצע שנות השלושים, למדו בהם כ-10% מהילדים והנוער היהודים גילאי בית ספר, כלומר בערך 45,000 ילדים. לצד 'תרבות' פעלה גם מערכת 'יבנה', בתי ספר עבריים שהקימה תנועת 'המזרחי' הציונית-דתית. היו גם בפולין באותה עת לא-מעט גימנסיות דו-לשוניות פולנית-עברית ובתי ספר דו-לשוניים יידיש-עברית ('שול-קולט' – מיסודם של 'פועלי ציון ימין').

תחילה משהו על המציאות הדו-התלת-לשונית של יהודי פולין בין המלחמות (1918–1939): הרפובליקה השנייה של פולין הייתה איחוד של חבלי ארץ שנשלטו במשך 150 שנה בידי אימפריות שונות ושבדלו זה מזה באופיים התרבותי, בשיטות המנהל, בהיסטוריה הפוליטית שלהם וכו'. היהודים שהתכנסו במדינה החדשה השתייכו לפחות לשלוש תרבויות שונות – יהדות גליציה המקוטבת בין חסידות חזקה לבין 'משכילות' ונטיות טמיעה או לפחות אקולטורציה לתרבות הגרמנית או הפולנית; יהדות 'פולין הקונגרסאית' שאף בה, בעיקר בעריה הגדולות, ניכרת כבר אקולטורציה לתרבות הפולנית, ויהדות ליטא-פולסיה-וולין עם הנטייה לתרבות רוסית אך הקנאית מאוד ללשונות ולתרבויות הלאומיות היהודיות – עברית ו/או יידיש. לענייננו, חשובה במיוחד יהדות חבלי המזרח של פולין החדשה, היהדות הליטאית (במובן התרבותי הרחב של המונח, לא הגאוגרפי) והווליאית, שחיה בשטח המשתרע מביאליסטוק בצפון-מערב ועד וולין בדרום. גם בתי הספר של 'תרבות' התפשטו יותר מכול במחוזות המזרח האלה (75% מבתי הספר של 'תרבות' היו באזור הגבול המזרחי), בעוד שבדרום פולין, בגליציה, היו בתי הספר של 'תרבות' רק בתי ספר משלימים שפעלו בערב, וב'פולין הקונגרסאית' (מרכז ומערב פולין) הם היו לרוב דו-לשוניים.

מילות מפתח: רשת חינוך עברית, 'תרבות', פולין בין המלחמות, אוטוביוגרפיות

עידו בסוק הוא עורך, מתרגם וחוקר. עבודת הדוקטורט שלו עסקה ב'היבטים בחינוך של ילדים ונוער יהודים בפולין בין שתי מלחמות העולם, לאור אוטוביוגרפיות מאוסף ייווא. מחקרו זה עתיד לראות אור בהוצאת מרכז זלמן שזר.

מאמרו בנושא זה, בנוסח שונה, ראה אור בכתב העת עת-מול, 214.

טיבה של רשת 'תרבות'

בית הספר הראשון של 'תרבות' נוסד בפולין ב-1915, בתקופה שהכיבוש הגרמני אפשר התחלות שונות של חינוך יהודי אוטונומי, אולם גנים עבריים היו בוורשה כבר בעשור הראשון של המאה. ראשויותיהם של גני 'תרבות' ובתי הספר שלה ביוזמות מקומיות. הארגון הארצי הוא מעט מאוחר יותר, פרי תכתיב לאפשר הקמת בתי ספר בשפות אתניות, שנאלצה פולין לקבל בהסכמי ורסאי. שיטות ההוראה והאידיאולוגיה החינוכית של הרשת היו דומות בעיקרן לגישות שנחשבו אז מתקדמות ואפיינו את המערכת החינוכית של בתי הספר היידיים החילוניים (ציש"א), ובאופן עקרוני לפחות גם את מגמת מערכת החינוך הפולנית של בתי הספר הכלליים שהוקמה ב-1918: הסתייגות מהבלעדיות של ה'מילולי' וה'רציונלי' בחינוך המסורתי וניסיון להפעיל יותר את גופו, את חושי ואת דמיונו של הלומד בתהליך הלימוד, בעיקר על ידי תוספת מקצועות שלא היו מקובלים בעבר – ובוודאי לא נלמדו ב'חדר' היהודי: התעמלות, ציור, שירה במקהלה; אימוץ תכנים לימודיים הקרובים יותר לשלבי התפתחותו הטבעיים של הילד; קירוב החינוך אל המציאות האקטואלית ואל הסביבה, כשבחינוך העברי והיידי התקשרו לכך רעיונות הפרודוקטיוויזציה בכלל, ובחינוך העברי – השיבה למולדת ועבודת האדמה. לכך נתוספו רעיונות בדבר מערכת יחסים חדשה בין המורה לתלמידיו, המבוססת פחות על הפחדה ועונשים פיזיים ויותר על עירור היוזמה האישית והקבוצתית של התלמידים והמוטיבציה הפנימית שלהם. מלבד בתי ספר יסודיים, על-פי רוב של 7 כיתות, כפי שדרש החוק הפולני, היו ל'תרבות' גם 10 גימנסיות ושני סמינרים למורים, שחניכיהם הפכו ברובם למורים ברשת.

נערים וצעירים יהודים בפולין כותבים אוטוביוגרפיות בעברית

באוסף אוטוביוגרפיות שכתבו צעירים יהודים בפולין במסגרת שלוש תחרויות שארגן מכון ייווא (אז בוויילנה, פולין), מצויים עשרה חיבורים שנכתבו עברית במקורם (שאר החיבורים נכתבו ברובם יידיש, וחמישית בערך פולנית). אנסה להלן לתת תמונה כללית של דרכי החינוך במערכת זו ושל אוכלוסיית התלמידים שלה, על בסיס אפיוניהם של כותבי החיבורים האוטוביוגרפיים שבאו ממערכת זו.

1. מוצא עיירתי

החיבורים בעברית שבאוסף ייווא נכתבו כולם, להוציא אחד, בידי בני ובנות עיירות או ערים בינוניות מוולין ומהמחוזות ה'ליטאיים' של פולין (חלקו המזרחי של מחוז ביאליסטוק, מחוזות וילנה, נובוגרודק ופולסיה). המוצא העיירתי של כותבי העברית, ושל תלמידי 'תרבות' ששלחו חיבורים גם בשפות אחרות, אינו מקרי, שכן בתוך תהליך המודרניזציה המואץ שעבר על יהודי פולין, הייתה העיירה מעוז חזק יחסית של שימור ערכים אתניים-לאומיים, בין בגילויים הדתי ובין בפרשנותם החדשה – הצינית או הבונדיסטית. חלק מהכותבים למדו את לימודי היסוד שלהם בעיירותיהם, אך המשיכו בגימנסיות העבריות של 'תרבות' ברובנה ובוויילנה, מה שמסביר, לפחות חלקית, את רמת העברית הגבוהה יחסית של חיבוריהם.

2. רב לשוניות והעדרה של לשון דומיננטית

יהודי וולין וליטא היו שרויים ב-150 השנים האחרונות לקיומם, שנות ראשיתה של המודרניזציה והתקדמות ה'השכלה' בהיבטיה השונים, בסיטואציה לשונית מסובכת, שעודדה בסופו של דבר את הדבקות באחת מן הלשונות היהודיות הלאומיות (עברית ו/או יידיש). בניגוד למצב בגליציה ובפולין הקונגרסאית, שם היה לגרמנית או לפולנית מעמד של לשון תרבותית אירופית יוקרתית, שפות הסביבה באזור הנידון – אוקראינית, ליטאית או ביילורוסית – לא היו בעלות מעמד תרבותי מושך. רוסית הייתה יוקרתית יותר, ואמנם רבים מאנשי האינטליגנציה היהודית למדו אותה ואף הפכו אותה לא-אחת לשפתם הראשונה; אולם בתקופה זו יש מעבר הדרגתי לפולנית כשפת הארץ והשלטון שמחויבים בידיעתה, עקב סיפוח אזורי הגבול לפולין לאחר מלחמת רוסיה-פולין.

נערה בת 17, ילידת 1917, בשם 'האנזי', מן העיירה איישישוק במחוז וילנה, שלמדה תחילה בבית ספר עברי דתי בעיירתה ועברה אחר כך ללמוד בגימנסיה העברית בוילנה, מספרת כך על אביה, שלמד באוניברסיטה רוסית, היה ציוני ואף היה משוחח איתה בעברית:

[...] כעבור רגע נכנסה הסבתא ואמרה לי שאימא ילדה את הילד החמישי – הפעם ילד [=בן]. אבא היה שבע רצון, הוא חיכה לָבן. מאותו יום ביקרתי תדיר את אימא. בבוא הרופא היו מוציאים אותי, אולם מעולם לא הלכתי תכף. כמעט תמיד התעכבתי לראות דבר־מה דרך הסדק. את הילד הראו לי רק פעם, וגם זה כשישן. פעם שמעתי את אבא מדבר בקול רך ונוח: הוא דומה יהיה לפרופסור וייצמן או [ל]סוקולוב. כששאלתי על שני אלה, ביאר לי עד כמה שאפשר היה. אני, בכל אופן, חשבתי עליהם במקצת כשהייתה לי הזדמנות ותיארתי לי את וייצמן וסוקולוב כמומחים גדולים בתנ"ך ובלי ספק יודעים אותו בעל־פה.

3. ידיעת עברית אצל ההורים ובסביבה הקרובה

שפת התפילות בבית הכנסת ושפת הטקסטים שנלמדו ב'חדר' ובישיבה הייתה עברית (מלבד הארמית). יהודים בחברה המסורתית המשיכו ללמוד בשעות הפנאי טקסטים עבריים, על־פי דרגתם האינטלקטואלית וידיעותיהם הקודמות, במסגרת ה'חברות' ('חברה תהלים', 'חברה משניות'). באזור התרבות ה'ליטאי' והוולינאי התקיימו עוד מסוף המאה ה־19 'חדרים מתוקנים' ששיטת הלימוד בהם (עברית בעברית, גישה דקדוקית) ותוכני הלימוד (לימוד תנ"ך שלא רק במסגרת פרשת השבוע, שימוש במקראות) כונו לטפח שימוש חי וטבעי יותר בעברית. גם באוטוביוגרפיות מאזור זה, המתארות את המצב שהכותבים הכירו בילדותם בתקופת מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, נתקלים בווריאציות שונות של הכלאה בין בית ספר מודרני ל'חדר', שטופחו דווקא בחוגים ה'בעל ביתיים' הללו דבקו במסורת, אך היו גם ערים לתביעות חברתיות חדשות. אין פלא, על כן, שכותב אוטוביוגרפיה בן 17 מעיירה בוולין, יליד 1922, שלמד שמונה שנים בבית ספר של 'תרבות' בעיירתו, מספר שיכול היה להביא לא רק את עצמו אלא גם את הוריו לשוחח עמו בעברית בבית, כפי שהתחייב לעשות כחבר באגודת 'בני יהודה':

אני זוכר שמורי העלוב לדת התהלך פעם בחצר ביה"ס ופתאום גיחך אלי בקושי [=בחיוך מאומץ] וירמוז לי שאגש אליו. [...] [האישי] הזה גילה לי בצחוק עלוב על שפתיו, שעורכים בין התלמידים חוג דוברי עברית שישתדלו לדבר אך ורק עברית. בבית – עברית, עם ההורים – עברית, ברחוב – עברית, בכל אשר תדרוך רגלנו. התמלאתי אז בקנאה גדולה לשפתנו ומסכים להצטרף לאגודה הזאת. [...]

משונה מאוד היה לי להניע לשוני בשפה החדשה. התביישתי בפני הבריות שינעצו את עיניהן בי ויגחכו בקרב לבם. אך קנאות ילדותית לא הרפתה ממני ותעודדני בכך. [...] בימים הראשונים התביישנו כולנו. אחר כך התרגלנו, הסתגלנו, או נכון יותר שהסביבה הסתגלה לסגנונו; וכעבור חודש ימים העיזותי אף לפנות אל הורי [ב]עברית, עד שלשונו נשתחררה מכל אזיקי חוץ.

על כך יש להוסיף שלכותבי החיבורים בעברית היו הזדמנויות להפעיל את ידע העברית שרכשו באופן יצירתי פחות או יותר במסגרת האוטונומיה הבית־ספרית, שטופחה בפולין, כמשתתפים וכעורכים של עיתוני בית הספר; בתנועות הנוער שהם היו בדרך כלל חברים בהן – בעיתונות התנועה; וכן במסגרת כתיבת יומנים, שהייתה מקובלת אז מאוד. כמו כן, במקום שהיו תלמידי 'תרבות' אפשר היה לקיים פעולות בעברית בתנועות נוער ציוניות, כמתחייב עקרונית ממגמתן.

התכונות הלשוניות של החיבורים

1. מקורות השפעה: בין ספרות ההשכלה לספרות התחייה

כותבי החיבורים בעברית מפתיעים לרוב בשפה חיונית, עשירה למדי ואף יצירתית, המשוחררת מאפיוני המליצה ה'משכילית', שלכאורה, כמי שמתבטאים בשפה נלמדת בבית הספר אך לא חיה בסביבתם היומיומית, היינו אמורים למצוא אצלם. העברית אצל הכותבים חניכי 'תרבות' ו'יבנה' מצלצלת קרובה יותר לנו, הישראלים, משום שהיא טבועה בחותם השפעתה של ספרות 'דור התחייה', בעיקר ביאליק ובני דורו, ואף של הספרות החלוצית שנכתבה בארץ ישראל בשנות העשרים.

2. כתיבה אישית ויצירת

אצל רוב כותבי העברית באוסף ניכר שהם 'חושבים את הלשון' באופן חי, יוצר, תוך חיפוש אחר ביטוי לדקויות רגש ומחשבה ואף תוך חיפוש תחליפים לביטויים לועזיים המוכרים להם. הדבר בא לביטוי בכמה היבטים:

צירופים בלתי כבולים, משמע שימוש חי, מאלתר, בפסוק מן המקורות או בשורה או ביטוי מן הספרות הקלסית, שאינו שחזור גרידא של נוסח המקור;

נוכחות 'מסוננת' של הדקדוק המקראי. על אף שנורמת הדקדוק המקראי הייתה מקובלת על מחנכי הכותבים, כמו בכלל על מנחי דרכה של התרבות הציונית, הכותבים עושים שימוש חלקי, ואולי רק כשדורשים זאת דגשים רגשיים מסוימים, באפיונים דקדוקיים מקראיים, כגון הפועל המוארך או שימוש בשם עצם או פועל בצירוף נטייה או עתיד בהוראת הווה ('אזכרנה', 'אזכור');

שימוש בתחדישים עבריים או יצירתם, לצד מילים לועזיות נחוצות. הכותבים הלכו כנראה בעקבות מוריהם ולאור מגמות שרווחו אז בתרבות הציונית, ונקטו מילים עבריות, בין מן המוכן ובין פרי הכרעה או יצירה שלהם.

סיכום

אנו נוטים תכופות מדי לתלות את תחיית העברית בתחיית הדיבור העברי בארץ ישראל ולקשור זאת באישיותו ובפועלו של אליעזר בן יהודה. ברוח סיפורו של הכותב מעיירה בוולין, שצוטט לעיל, אפשר לומר שאכן אלמלא הוחל בדיבור עברי ממש, בעיקר במושבות הראשונות בארץ בשנות התשעים של המאה ה-19, הפיכת העברית לשפת יומיום, לשפה שכל החול בדברה, לא הייתה מתרחשת. אולם המוטיבציה והאומץ 'לפתוח את הפה' לא היו מועילים הרבה אלמלא ניזונו במעיינות של מקורות העברית העתיקים, ועוד יותר מכך – של עיבודם בספרות ההשכלה וספרות התחייה.

ומדוע בחרתי להעלות הרהורים אלה אגב העיסוק בחיבורים של תלמידי 'תרבות'? משום שחיבורים אלה מדגימים, לדעתי, בזעיר אנפין את תהליך יצירת העברית החדשה 'מן הראש לרגליים' ולא 'מן הרגליים לראש', כפי שקרה בתהליכי התחייה של לשונות לאומיות אחרות. כמו הכותבים שעסקנו בהם כאן, מחיי העברית לא דיברו עברית כשפת אם, וברור שלא מעט תרגומי שאילה של אידיומטיקה ומעטקי משמעות חדרו אל שפת התבטאותם החדשה משפות ילדותם – יידיש, השפות הסלבויות. אולם הגנטיקה הבסיסית של השפה שהם עיבדו ביצירתם הספרותית והעיתונאית ובלשון הוראתם היא עברית מקורית. ואולי מאחורי כל זה מסתתרת אהבה גדולה.

נספח:

אפיוני היסוד של רשתות החינוך 'תרבות' ו'בנה'

תרבות

שורשיה של מערכת החינוך העברית תרבות בין שתי מלחמות העולם נעוצים הן בבתי הספר שנוסדו בגליציה בשנות ה-90 של המאה הקודמת והן ב'חדרים המתוקנים' ברוסיה שקמו כאמור בעשורים האחרונים של המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. בוורשה נוסדו גנים עבריים ב-1909 ו-1910.¹

בתי הספר הראשונים של תרבות בפולין בתקופה שבין המלחמות נוסדו תכופות 'מלמטה', ביוזמה מקומית;² לא אחת הם נבנו על יסודותיו של החדר המסורתי, ומלמדים מן הנוסח הישן היו בין מוריהם הראשונים. התוצאה הייתה שדיוקנם הפדגוגי לא תאם את הידוע לנו על האידיאולוגיה החינוכית של תרבות. ואכן, אלחנן אינדלמן טוען שבעשור הראשון היה 'בית הספר העברי [בפולין] במצב של תהייה ותעייה [...] רק עם תום התקופה הזאת, תקופת ניסיון, נתבצר בית הספר של "תרבות" ונתקרב אל האידיאל שלו הן בתוכנו והן בשיטותיו'.³ הוא תולה את השינוי גם בפעילותם של הסמינרים למורים, שהכשירו סגל מחנכים חדש שהשתלב ברשת. ב-1927/8 למדו קרוב ל-20,000 ילדים בגנים ובבתי ספר יסודיים של תרבות, מתוכם 17,500 בבתי הספר היסודיים; בשנת 1934/5 למדו 44,500 תלמידים בכל המוסדות, ויש בכך כדי ללמד על גידולה הכמותי של הרשת. מבחינת האחיזה האזורית, יש דמיון מסוים בין שתי הרשתות של החינוך היהודי המודרני החילוני – תרבות וצישא: עיקר הצלחתן היה באזורי הגבול המזרחיים.⁴ בגליציה, לעומת זה, היו לרשת רק בתי-ספר בודדים, אם כי באזור זה פרחו מסגרות מגוונות ללימוד עברית כלימוד משלים. רשת תרבות קיימה ברוב התקופה הנידונה כמניין גימנסיות, שהיו מצויות כולן באזורי הספר המזרחיים של פולין, ושני סמינרים למורים – בוויילנה ובגרודנה.⁵ למעשה, היו אלה תיכונים בעלי מגמה להכשרה פדגוגית.

באשר לרקע הכלכלי-חברתי של תלמידי הרשת: רווחה הטענה, במיוחד מצד פעילי הבונד, שלמוסדות החינוך של תרבות הגיעו בני הסוחרים, מעמד הביניים והעלית החברתית-כלכלית, בעוד שלבתי הספר של צישא הגיעו בניהם של פשוטי העם. השוואה בין המוצא המשפחתי של תלמידי צישא לתלמידי תרבות מראה שבצישא היו אכן יותר בני פועלים ובעלי מלאכה, ובתרבות – יותר בני סוחרים (בעיקר סוחרים קטנים ולא עשירים).⁶

בתוכנית הלימודים של תרבות משנת 1933 הודגש היסוד ה'עמלני' בבית הספר, יחד עם הרחבת המקצועות הריאליים ושילוב הנושא של ארץ ישראל בכל התחומים: 'חינוך עמלני' פירושו היה בעיקר חינוך שיש בו עשייה ופעולה של התלמיד, בניגוד לחינוך המילולי והרציונליסטי שהיה נהוג בדורות עברו. תקופת הילדות נתפסה בגישה ציונית, שבעצם לא הייתה שונה מהותית מן היחס לילדות בבתי הספר של צישא (ראו להלן). כך נאמר בתוכנית על מטרתו של בית הספר: 'לפתח את הסגולה היסודית בתכונת הילד, את התנועה, שהיא צורך אורגאני והכרחי לגופו ולנפשו; לטפח את משחק הילדים המשמש להם כעין מעבדה לעיבוד החומר הכביר הצפון בדמיון הילד

1 אינדלמן, תשי"ז: 108.

2 בית הספר הראשון של תרבות נוסד ב-1915 בעיירה באזור הספר של פולין-רוסיה (לפי שרפשטיין, תש"ך, ב: 165). על הצמיחה מלמטה מעידות גם אוטוביוגרפיות שונות באוסף וזיכרונות המופיעים בספרי הזיכרון של הקהילות.

3 אינדלמן, תשי"ז: 127.

4 מנדלסון, תשמ"ו: 54, 174-175.

5 ברגר, תשי"ז.

6 אינדלמן, תשי"ז: 131; עם זאת היו גם טענות מן הצד העברי וה'יידישאי' כאחד שאין הבדל בין השכבות החברתיות שמהן באו ילדי תרבות וצישא. ראו גאלאמב, 1933: 301-302; לוינסון, תרצ"ה: 275-276.

[...] ⁷. הרעיונות החינוכיים התמזגו ברעיונות הלאומיים: חיבור הילד אל המציאות הקרובה, הדחף למתן ביטוי לדמיון, לחושים ולרגש – כל אלה התקשרו לרעיונות הפרודוקטיוויזציה והשיבה לאדמה. ⁸ הפעלתו של הילד, פיתוחו לכלל 'אישיות יוצרת וממציאה'; ⁹ תאמו את השאיפה הצינונית להפוך את היהודי לאדם הנוטל את גורלו בידי ומעצבו לפי צרכיו ולפי צרכי הלאום. העקרונות החינוכיים הללו היו דומים, כאמור, במידה רבה, לעקרונות של ציפא וגם לעקרונות הפדגוגיים שהנחו, לפחות פורמלית, את בית הספר הפולני. אלו כללו את הפעלת הגוף באמצעות הספורט ומתן אפשרות ליצירה אמנותית; טיפוח התודעה והאחריות הציבוריות על ידי פעילויות קבוצתיות שבהן הילדים מארגנים את חייהם החברתיים באמצעות הקמת ספרייה, כתיבה ועריכה של עיתון קיר, ארגון נשפים, יצירת 'קואופרטיב' לרכישת ציוד, פעילות עזרה הדדית. לפי העדויות, דברים אלה היו מקובלים ביותר בבתי הספר של תרבות. הוראת התנ"ך מילאה מקום מרכזי בתוכנית הלימודים, ובכיתות הגבוהות ניתן גם מקום מסוים להוראת המשנה והגמרא. ¹⁰ ביחס לדת ניכרה בתרבות מגמה של מעין חילונית ניטראלית, ללא טיפוח גישה אנטי דתית. ¹¹ לימדו על הדת ותכניה בתור מורשת תרבותית, ללא חיוב לקיום מצוות. ¹² עם זאת, המעשה החינוכי לא היה אחיד בתחום זה: בבתי ספר של תרבות בעיירות קטנות המגמה הדתית הייתה חזקה יותר, והורים ששלחו אליהם את ילדיהם פירשו תכופות את אופיו העברי והצינוני במונחי המסורת. יותר – החלום על שיבת ציון וטיפוחה של שפת הקודש.

יבנה

בתי הספר של תנועת 'המזרחי', התנועה הצינונית-דתית, היו ביסודם מעין חדרים מתוקנים. הם התאחדו באגודת יבנה ב-1928 יחד עם בתי ספר שונים בעלי צביון דומה, ¹³ ותוכנית הלימודים שלהם הוכרה על ידי הממשלה. ¹⁴ ב-1933 היו ליבנה קרוב ל-10,000 תלמידים בבתי הספר היסודיים. בשנת הלימודים 1935 היו 14,200 תלמידים בבתי הספר היסודיים של יבנה, ¹⁵ אולם מספר זה כולל גם 'קורסים דתיים לנערים ונערות', שהיו לימודים משלימים אחר הצהריים; בבתי הספר השלמים של יבנה לא למדו אז יותר מ-9,100 תלמידים. ¹⁶ לרשת זו היו גם שלושה בתי ספר תיכוניים וכן סמינר למורים בוורשה בשם 'תחכמוני', ששימש גם להכשרת רבנים. ¹⁷ בתי הספר של יבנה היו מעין גרסת-ביניים בין חורב לתרבות: ההסתגלות של רשת זו לדרישות החינוך של הממשלה הפולנית הייתה כנראה פחות מכנית וחינוכית מכפי שהיה בחורב, ובאה מתוך הכרה פנימית יותר בדבר חשיבותן של 'ידיעות הנחוצות לכל אדם להרחבת אופקו וכנסק במלחמת החיים'. ¹⁸ בעיניהם של פעילי הרשת, פעילותה החינוכית נבנתה על שלושה עקרונות:

7	לוינסון, שם: 319.
8	ראו גם אצל אורמיאן, 1939: 177-185.
9	לוינסון, תרצ"ה: 320.
10	ראו, למשל, "תרבות" – הסתדרות עברית לחנוך ולתרבות בפולניה, 'פרוגרמה ללמודי היהדות: עברית, תנ"ך, היסטוריה', ורשה 1934.
11	אורמיאן, 1939: 163-166; מנדלסון, 1986: 176-178.
12	לוינסון, תרצ"ה: 309-311.
13	<i>Almanach</i> , 1938: 412
14	אברון, תשמ"ח: 65-66.
15	Marcus, 1983: 151
16	כך אצל כהנא, תשי"ז: 95. קניאל, תשס"ד: 229-231 מזכיר דיווחים ובהם נתונים גבוהים בהרבה, אולם הוא מפקפק באמינותם.
17	על בתי הספר התיכוניים של רשת זו, ראו <i>Almanach</i> , 1938: 66-69; על הסמינר למורים בוורשה, ראו אברון, תשמ"ח: 248-230; אלקסיון (2009).
18	שרפשטיין, תש"ך, ב: 157.

'היסוד הדתי' – לימוד מקצועות הקודש וחינוך למצוות המעשיות; 'היסוד הלאומי' – משמע הציוני, בפרשנות המשלבת גישה דתית ('ארץ אבותינו') עם הגישה הציונית החילונית ('להבריא את חיינו בגולה'); 'היסוד החברתי' – שכונה גם 'גורם התרבות האירופית' – 'להכניס אל החינוך את המומנטים השימושיים האלמנטריים, שיש בהם מעין הכנה לחיים'.¹⁹ אפשר, עם זאת, לראות מניסוח הסעיף האחרון עד כמה אין הכרה בחשיבותה של התרבות הכללית כשלעצמה; הגישה כלפיה מזכירה יותר את הגישה המסורתית המדגישה את האופי הפרגמטי של לימודי התרבות הכללית; לעומת זאת, בולטת קבלת הפרשנות הציונית לצורך בתיקון האדם והחברה היהודיים.²⁰

חוץ מבתי הספר באזורי הספר המזרחיים, שבהם לימדו את כל המקצועות בעברית (להוציא ספרות והיסטוריה פולנית, על-פי דרישת השלטונות) היו בתי הספר של יבנה דו-לשוניים. לימדו בהם את מקצועות היהדות בעברית, ואת המקצועות הכלליים, על-פי תוכנית הלימודים של בית הספר הפולני – בפולנית.²¹ נראה שבבתי הספר באזורי הספר נעזרו בידיש להוראה, אם כי לשפה זו לא היה מעמד רשמי בתוכנית הלימודים של הרשת.

19 מפעולות הסתדרות "יבנה", 1937, מצוטט אצל שרשפטיין, שם: 158.
20 ראו גם *Almanach*, 1938: 412–413.
21 כהנא, תשי"ז: 99–100.